

LBRIS

We know
books

ANDREI BĂLAN

**ANTROPOLOGIA
TRANSPORTULUI
ÎN COMUN:
simbolismul interacțiunii
dintre străini**

t...

TRITONIC

Tritonic Books

București | 2025

CUPRINS

Cuvânt înainte	9
Scurt rezumat	13
Introducere	15

CAPITOLUL I

Interacționismul simbolic și microsociologia lui

Goffman	19
Mead, inventatorul analizei de tip simbolic a interacțiunilor ..	19
Blumer, cel care a definit și articulat interacționismul simbolic	24
Goffman, sau apogeul interacționismului simbolic	29
Naturalismul metodologic al lui Goffman	41
Microfuncționalismul lui Goffman	44
Ecouri și reverberații ale operei lui Goffman	45
Concluzii	49

CAPITOLUL II

Urbanism și transport public	50
De la comunitate la societate	51
Simmel și depersonalizarea sub imperiul urbanismului	53
Weber și tipul urban modern	54
Urbanismul ca mod de viață	57
Ecologia urbană	61
Inegalități sociale	70
Spațiul urban din perspectiva celor excluși	71
Comportamente uzuale în cadrul urban	81
Transportul public	84

CAPITOLUL III**Considerații metodologice** 87**CAPITOLUL IV****O cercetare a simbolismului interacțiunii dintre****straini** 95

Introducere 95

Spațialitate și autoritate 100

Comportamente recurente 107

Teritorialitate și spațiu personal 111

Personaje 113

Raportarea la timp 119

CAPITOLUL V**Concluzii** 121**Bibliografie** 125**Anexe** 131

CUVÂT ÎNAINTE**Orașele: aglomerare umană și intersecție de oportunități**

Privind în ansamblu firul civilizației, ascensiunea orașelor e un fenomen relativ recent. Invenția lor în urmă cu doar câteva milenii e strâns legată de surplusurile de hrană permise de agricultură și de felul în care asta a facilitat o specializare tot mai mare a rolurilor sociale și ocupaționale. Treptat, orașele devin centre de putere, finanțe, educație, gândire și tehnologie. Mai durează, însă, alte câteva milenii până când orașele să devină centre reale de aglomerare, să încline balanța și să ajungă să găzduiască majoritatea populației globale. Lucru care se întâmplă abia în cursul revoluției industriale a ultimelor secole. Orașele devin centrul oficial al progresului, al transformărilor culturale și instituționale. Spațiul urban ocupă o geografie centrală în mentalul colectiv, iar oportunitatea naște progresiv tot mai multă aglomerație.

Aglomerarea creează anonimitate

Densificarea populației a dus, istoric, la schimbări profunde în interacțiunile sociale. Mediul social devine tot mai complex și divers și generează nevoi și moduri specifice de organizare. Orașenii intră tot mai mult în contact cu indivizi din medii sociale, culturale și economice variate. Spectrul

interacțiunilor devine și el tot mai vast: depășind paradigma tradițională a relațiilor strânse din comunitățile mici, indivizii ajung să aibă de-a face cu oameni tot mai diferiți de ei. Ceea ce pe de o parte duce la tensiuni și diverse tipuri de segregare, iar pe de alta la ceea ce în timp avea să fie asimilat cu un *melting pot*.

Noul spațiu deschide canale mult mai vaste pentru colaborare, permite conexiuni complexe între indivizi diferiți și rețele funcționale mult mai vaste. Alături găzduiește interacțiuni scurte, pasagere. Deseori aceste interacțiuni sunt complet anonime, sau chiar tacite: oamenii se văd nevoiți să folosească și să gestioneze bunuri și spații împreună cu necunoscuți. Regulile sociale și civice, formalizate prin cadre normative, reglementează și eficientizează treptat aceste noi tipuri de interacțiuni și relații anonime. Reguli precum cele care guvernează spațiile publice, ordinea publică sau traficul (recent) apar și se impun din nevoia de a gestiona și eficientiza fluxul crescând al aglomerației urbane. Anonimitatea devine treptat una din condițiile conviețuirii în aglomerarea urbană. Adaptarea la aglomerarea urbană presupune toleranța anonimității, a diversității, și a locurilor comune. Treptat, o așa-zisă etichetă se dezvoltă în jurul utilizării spațiilor comune.

Interacțiunea în anonimitatea urbană: contribuții recente

Deși întregul peisaj al cercetării interacțiunilor în spații publice a rămas oarecum sub-studiat, un număr de contribuții recente sunt demne de a fi menționate. Simoes Aelbrecht (2023) descrie impactul congestiei asupra interacțiunii. Design-ul spațiilor publice poate încuraja interacțiuni spontane între necunoscuți și poate chiar modela interacțiuni pozitive între ei. Autorul arată cum confortul și accesibilitatea unor locuri publice precum stațiile favorizează interacțiunile

spontane dintre străini, accelerând chiar conversia interacțiunii vizuale în comunicare verbală.

Holland, Clark, Katz și Peace arătau în 2007 cum raportarea la spațiul urban variază în relație cu vârsta și background-ul social: dacă tinerii tind deseori să se grupeze și astfel să ocupe și să „clameze” spații, bătrânii caută mai degrabă izolarea de mulțime și siguranța. Orașele creează „insule” simbolice, spații publice pe care unele grupuri ajung să le ocupe cu predilecție, și care în timp ajung să dezvolte reputația asocierii cu grupuri etnice, de vârstă sau chiar de status social. Ordinea socială a acestor spații ajunge să se mențină în virtutea reputației și a unui cod de reguli nescrise. După Simoes Aelbrecht (2023) străinii sunt mai înclinați să interacționeze în spații înguste și oarecum izolate de restul lumii, comparativ cu spațiile largi, deschise, expuse. De asemenea, așteptarea (de exemplu la cozi) creează așa-zise spații liminale unde regulile și rolurile sociale se relaxează, ceea ce favorizează interacțiuni specifice și limitate doar la acel spațiu și moment. Cu cât congestia este mai mare, cu atât șansele interacțiunii cresc. Limita interacțiunii pozitive o reprezintă, conform autorului, limita confortului și a spațiului personal. Mai simplu, în condiții de congestie spațială urbană indivizii vor fi înclinați să interacționeze și să o facă pozitiv, câtă vreme confortul nu reprezintă un factor de stres. Autorul indică, astfel, posibila valență constructivă a congestiei urbane. În ciuda preconcepțiilor, în anumite condiții aceasta poate stimula interacțiuni pozitive și poate modela un spirit urban colectiv.

În ciuda relativei penurii a studiilor specializate din domeniu, un oarecare consens se cristalizează în jurul influenței spațiilor urbane asupra atitudinilor și interacțiunilor. Dar și în jurul felului cum diverse grupuri se raportează și interacționează diferit în interiorul sau proximitatea acestora. Simbolistica spațiilor se intersectează cu simbolistica individuală pentru a forma un „ghid informal de bună utilizare a

tativă caracteristică interacționismului simbolic. Principalul instrument de cercetare este, aşadar, observația. Studiul a plecat de la un set de dimensiuni care pot fi împărțite în următoarele categorii: raporturile simbolice, verbale sau nonverbale, stabilite între necunoscuți; principalii factori de influență socială; teritorialitate și modul natural de dispunere a indivizilor; existența unor eventuale criterii de grupare a acestora; potențiale variații în ceea ce privește eterogenitatea/omogenitatea indivizilor în funcție de locul în care urcă (centru, periferie, spațiile intermediare); felul în care funcționează comportamentul prosocial/antisocial în mijloacele de transport în comun; identificarea unor eventuale pattern-uri de grupare sau dispunere spațială în funcție de gradul de integrare și apartenență socială a indivizilor; pattern-uri de urgență a interacțiunii între necunoscuți; comportamente de izolare sau excludere; percepția autorității și alte comportamente nonverbale. Aceste dimensiuni s-au dezvoltat, multiplicat și metamorfozat pe parcursul a doi ani de cercetare, astfel încât în final datele rezultate au fost împărțite în cinci categorii: spațialitate și autoritate, comportamente recurente, teritorialitate și spațiu personal, personaje și raportarea la timp.

Cercetarea a fost realizată între anii 2009 și 2011.

INTRODUCERE

TRĂIM ÎN EPOCA schimbărilor de scală, după cum remarca Marc Auge (1995, p.12). Împreună cu celelalte științe sociale, antropologia se înscrie și ea în această logică, exersând din ce în ce mai energic aplecarea asupra prezentului și a aproape-lui, distanțându-se astfel de trecutul îndepărtat atât temporal, cât și spațial. Accentul cade, în preocupările din ce în ce mai multor cercetători, pe cotidian și pe contemporan „*în cele mai agresive și agravante aspecte ale realității imediate*” (Auge, 1995, p.12). Aceeași răsturnare de scală care duce la redescoperirea cotidianului este pusă de Michel de Certeau în relație cu detașarea de discursurile hegemonice și generalizatoare (Mihăilescu, 2009, p.16) dominante în științele sociale. Vintilă Mihăilescu vede în redescoperirea cotidianului „*o modalitate de a aduce în avanscenă și de a pune sub lumina reflectoarelor tot ceea ce a fost lăsat deoparte, neglijat sau considerat insignifiant de către marile teorii*” (Mihăilescu, 2009, p.16).

Auge indică diferența dintre ceea ce antropologia descrie ca *locuri*, în opoziție cu simplele spații. Astfel, locurile sunt definite de istoricitate, relaționalitate și identitate. Simplele spații sunt caracterizate mai ales de absența relațiilor sociale, simbolice, devenind, astfel, *non-locuri* (Auge, 1995, p.12). Dinamicile economico-sociale specifice supermodernității creează *non-locuri* precum spațiile de tranzit, pe care indivizii le populează și utilizează doar din rațiuni funcționale determinate de configurația urbanistică (Auge, 1995, p.94).

comun, precum și o continuă negociere tacită a puterii, lucru pe care Bertrand Russel îl considera central în științele sociale.

Pentru a contura, însă, „rădăcinile” teoretice ale acestui demers vom proceda mai întâi la un excurs bibliografic în paradigmele interacționismului simbolic și ale urbanismului.

Capitolul I

INTERACȚIONISMUL SIMBOLIC ȘI MICROSOCIOLOGIA LUI GOFFMAN

ÎNTRUCÂT PRINCIPALA SURSĂ de inspirație metodologică în abordarea temei raporturilor simbolice care se stabilesc între indivizi în mijloacele de transport în comun rezidă în stilul etnografic consacrat de interacționismul simbolic, considerăm că prima etapă firească de studiu bibliografic o constituie chiar acest curent de gândire și stilul său propriu de cercetare. În continuare vom încerca, deci, să punem în perspectivă evoluția gândirii interacționist-simbolice trecând prin etapa fondării sale, a articulării și definirii, a apogeului metodologic și a ecourilor ulterioare, propagate până în prezent.

Mead, inventatorul analizei de tip simbolic a interacțiunilor

Deși termenul de *interacționism simbolic* a fost lansat de Blumer în 1967, ideile sale întemeietoare îi aparțin, în bună măsură, lui George Herbert Mead. Interacționismul simbolic a fost privit ca *produsul cel mai sigur și cel mai impunător al pragmatismului* (Dobrescu, 2008, p.127). Pragmatic și behaviorist, Mead este consacrat de istoria gândirii și ca unul dintre fondatorii psihologiei sociale. Cea mai semnificativă parte a activității sale științifice s-a derulat în prima parte a secolului XX, în cadrul departamentului de filosofie al Universității din Chicago (Mead fiind considerat și una dintre cele mai

proeminente figuri ale Școlii de la Chicago). Cu toate acestea, Mead nu a publicat nicio carte în timpul vieții, ci doar o serie de articole științifice. Lucrarea *Mind, Self and Society* (1934) a fost publicată postum, de câțiva dintre studenții săi, pe baza notițelor de la cursul său de psihologie socială. Vom proceda în continuare la redarea principalelor idei ale lui Mead prezente în lucrarea amintită, și cele mai relevante pentru tema discutată.

Mead consideră că Sinele și gândirea individuală (*mind*) emerg dintr-un proces social. În loc să abordeze experiența umană în termenii psihologiei individuale, conform curentelor de gândire consacrate la acea dată, el analizează experiența din perspectiva comunicării, esențiale pentru ordinea socială. Gândirea, după Mead, se naște în procesul social al comunicării și nu poate fi detașată de acesta.

Procesul comunicării se compune din două faze: conversația gesturilor și limbajul, sau conversația gesturilor semnificante. În conversația gesturilor comunicarea are loc fără ca individul (comunicator) să conștientizeze efectul pe care gesturile sale îl au asupra celorlalți, precum și reacția acestora. Conversația gesturilor echivalează cu o comunicare inconștientă. Totuși, limbajul, sau comunicarea conștientă, se naște din comunicarea inconștientă. În acest sens, Mead este un evoluționist: comunicarea se dezvoltă de la formele primitive la cele complexe de interacțiune socială. Limbajul marchează trecerea de la interacțiunea ne semnificativă la cea semnificativă. Mead vede limbajul ca pe comunicarea prin gesturi cu semnificație simbolică. Un simbol semnificativ este un gest (de obicei vocal) care determină în individul căruia îi aparține un răspuns din aceeași categorie funcțională cu răspunsul celui spre care e îndreptat gestul (Mead, 1934, p.47).

Procesul comunicării reprezintă un act social, întrucât presupune prezența a cel puțin doi indivizi care interacționează (Mead, 1934, p.76). Emergența gândirii survine în urma

interacțiunii dintre organismul uman și mediul înconjurător. Prin participarea la actul social al comunicării individul își conștientizează potențialul fiziologic și neurologic pentru comportament semnificativ, adică gândire. Aceasta înseamnă, afirmă Mead, comportament lingvistic al individului. Minte nu este reductibilă la un mecanism neurofiziologic individual, ci emerge din procesul dinamic și continuu al experienței sociale.

Așadar, pentru Mead gândirea se naște din actul social al comunicării. Teoria sa este, de fapt, o filosofie a actului din perspectiva unui proces social care implică interacțiunea mai multor indivizi. Omul este parte a unui organism social, iar acțiunile lui trebuie privite în contextul actelor sociale care implică și alți indivizi. Societatea nu este un ansamblu de indivizi atomizați preexistenți, ci un întreg procesual în interiorul căruia indivizii se definesc pe ei înșiși prin participarea la acte sociale. Actele individului, sunt, de fapt, trans-individuale (Mead, 1934, p. 7). Actul social este un întreg dinamic, un proces organic complex. Numai în acest context actele individuale devin posibile și capătă semnificație.

Sinele, ca și gândirea, este un produs social. După cum observa mai târziu Herbert Blumer, Mead vedea omul ca pe un actor special, înzestrat cu Sine. El poate interacționa cu Sine, i se poate adresa sieși, își poate răspunde (Blumer, 1969, p. 65). Sinele este generat în procesul interacțiunii sociale, și nu o precondiție a acesteia: „*Sinele este un fapt evolutiv, nu este prezent la naștere, însă emerge în procesul experienței și activității sociale, adică se dezvoltă într-un individ ca rezultat al relațiilor sale cu acest proces ca întreg și cu alți indivizi implicați în el*” (Mead, 1934, p. 135)

După cum observă Cronk, modelul de societate propus de Mead este unul organic: indivizii și procesele sociale sunt într-o relație similară celei în care se află organele cu organismul (Cronk, 2001).

Conștiința umană derivă dintr-o formă de conștiință (*self-awareness*) care conține referința implicită la Eu. Conștiința se bazează, deci, pe un proces de obiectivare a Sinelui, sau pe facultatea umană de a se privi pe și auto-cunoaște ca pe un obiect. Acest lucru este posibil doar datorită relațiilor, interacțiunilor și a tranzacțiilor experiențiale cu alți indivizi într-un mediu social organizat. Conștiința de sine este, deci, rezultatul unui proces în care individul caută să se perceapă pe sine din perspectiva celorlalți, iar această percepție este intermediată de limbaj. Acest fenomen devine evident în procesul jocului, analizat în detaliu de Mead, în care copilul trebuie să își internalizeze atât rolul propriu, cât și pe cele ale celorlalți participanți.

Fiecare individualitate (în sens de Eu) conține o imagine internalizată a celuilalt, la care Mead se referă prin noțiunea de *alteritate generalizată* (*generalized other*). Aceasta reprezintă un instrument major de control social, fiind mecanismul uzual prin care o comunitate își câștigă controlul asupra membrilor (Mead, 1934, p. 155). Geneza Sinelui în procesele sociale este, deci, o condiție a controlului social. Sinele susține, așadar, coeziunea grupului. Societatea conține, însă, o multitudine de alterități generalizate. Individul este capabil să își afirme apartenența la mai multe grupuri, deci poate relaționa cu diferite alterități generalizate în diferite momente. Întrucât nu există nicio limită pentru numărul de alterități generalizate cu care individul se poate identifica, controlul social total este, după Mead, imposibil.

Vom încheia expunerea celor mai relevante idei ale lui Mead din perspectiva temei discutate cu descrierea viziunii sale asupra conflictului. Există două modele de relație consens-conflict în viziunea lui Mead. Ele pot fi schematizate astfel:

1. Consens intra-grup/conflict extra-grup
2. Conflict intra-grup/consens extra-grup

În primul caz membrii unui grup sunt uniți de opoziția față de un alt grup care este caracterizat drept dușmanul comun al tuturor indivizilor din grup. Multe din formele de organizare umană își derivă existența prin raportarea la dușmanul comun, fie că e vorba, spre exemplu, de comuniști, atei, fanatici, etc (Mead, 1934, p. 161). Alteritatea generalizată a acestui tip de grup se formează în opoziție cu alteritatea generalizată a dușmanului.

Cel de-al doilea model al lui Mead, cel al conflictului intra-grupal și al consensului extra-grupal se referă la cazul în care individul reacționează împotriva propriului său grup. El își întemeiază opoziția pe apelul la o comunitate exterioară și superioară celei căreia i se opune. Acest apel se poate îndrepta, de exemplu, către trecut („nu se mai respectă regulile cum se respectau înainte”) sau către viitor. Astfel, conflictul intra-grupal se poartă în termenii unui consens extra-grupal, chiar dacă acest consens este doar presupus. Astfel, individul își poate formula opoziția și își poate critica grupul doar în măsura în care își poate reprezenta alteritatea generalizată a acelui grup. Altfel, obiectul criticii, precum și motivația ei, s-ar dilua.

Deseori, conflictele se soluționează prin rezoluții care creează noi forme de consens. După cum observă Cronk, „o consecință interesantă a analizei performate de Mead asupra conflictului social este că reconstrucția societății va implica reconstrucția sinelui. Iar pentru că sinele și societatea sunt poli dialectici ai aceluiași proces, o schimbare într-unul din poli se traduce în schimbare și în celălalt” (Cronk, 2001).

Pentru a contextualiza contribuția lui Mead la evoluția științelor sociale, amintim opinia lui Habermas, enunțată în lucrarea *The Theory Of Communicative Action*, conform căreia Mead a contribuit, împreună cu Wittgenstein și Weber, la schimbarea de paradigmă de la acțiunea instrumentală la cea comunicativă.

Blumer, cel care a definit și articulat interacționismul simbolic

Dacă Mead se numără, conform lui Dobrescu (2008, p. 106) printre fondatorii Școlii de la Chicago, Blumer este unul dintre reprezentanții celei de-a doua Școli de la Chicago, alături de David Riesman, Anselm Strauss și Erving Goffman. Blumer își revendică o filiație academică directă față de Mead, și este considerat la scară largă continuatorul operei acestuia. El a inventat termenul de *interacționism simbolic*, coagulând sub această umbrelă conceptuală viziunile și concepțiile dominante ale lui Mead.

Vom reda, mai departe, principalele teorii cuprinse în lucrarea *Symbolic Interactionism – perspective and Method* (1969), care reunește o serie de eseuri ale lui Blumer pe tema interacționismului simbolic, și care constituie, probabil, „cartea de căpătâi” a acestui curent de gândire.

Interacționismul simbolic, arată Blumer, e construit în jurul conceptului de similaritate, și se bazează pe trei premise:

1. Oamenii acționează asupra lucrurilor în funcție de înțelesul pe care acele lucruri le au pentru ei.
2. Acest înțeles derivă din interacțiunile dintre oameni
3. Înțelesul e gestionat și adaptat printr-un proces interpretativ personal. (Blumer, 1969, p. 3)

Înțelesul rezultă din felul în care ceilalți se raportează la individ în relație cu obiectul respectiv (cărui îi aparține înțelesul). În interacționismul simbolic înțelesurile devin un concept explicativ central, spre deosebire de viziunile psihologice contemporane. Înțelesurile sunt, deci, produse sociale, pentru care interacțiunile dintre oameni devin definiții. Eroarea pe care interacționismul simbolic o reproșează altor perspective din științele sociale este ignorarea acestui proces interpretativ, pe care Blumer îl vede ca dinamic, și nu static, automatizat.

Mai departe, Blumer trece la **coagularea** interacționismului simbolic printr-o serie de principii, sau idei fondatoare ale noului curent:

1. Societatea există „în acțiune”, și așa ar trebui să fie analizată. Acesta ar trebui să fie punctul de plecare în orice analiză empirică.

2. Societatea e compusă din indivizi care interacționează între ei. Interacțiunea socială formează comportamentul, și nu este doar cadrul său de manifestare. Mead evidențiază două forme de interacțiune între indivizi: *conversația gesturilor și utilizarea simbolurilor*. Prima echivalează cu interacțiunea non-simbolică, ce are loc atunci când un individ răspunde direct acțiunilor altui individ, fără să-i interpreteze acțiunea. Interacțiunea non-simbolică se referă la reacțiile impulsive, în timp ce interacțiunea simbolică implică procesul de interpretare. După cum arată Dobrescu, „*Prima are loc în momentul în care cineva răspunde în mod direct la acțiunea celuilalt (act reflex), cea de-a doua presupune interpretarea acțiunii celuilalt. În momentul în care o persoană indică, prin intermediul unui gest, ce trebuie să facă o altă persoană, prima persoană este conștientă de înțelesul propriului gest și știe că cealaltă persoană conferă același înțeles gestului pe care ea îl face.*” (Dobrescu, 2008, p.139)

3. Din principiile anterioare rezultă câteva consecințe legate de natura obiectelor: cadrul oricărei acțiuni este format doar din obiecte pe care actorii le recunosc, iar acestea trebuie privite ca și creații sociale, formate în procesul interpretativ. Blumer dă, aici, exemplul unei stele, care are înțelesuri total diferite pentru un astrofizician și pentru un păstor (Blumer, 1969, p.12).

4. Ființa umană este privită de interacționismul simbolic ca un organism ce acționează. Omul se recunoaște pe sine ca obiect (este, de exemplu, tânăr, student, îndatorat, etc.) și